

EGY MŰFAJ FELTÁMADÁSA ÉS ÁTALAKULÁSA

A NŐI GÓTIKUS REGÉNYRŐL

Szalay Edina: A nő többször. Neogótika és női identitás a mai észak-amerikai regényben, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002

V A R G A I S T V Á N

A gótikus regény a mai olvasók számára mondhatni ismeretlen fogalom. Pedig vagy két évszázada az angol nyelvterületen kedvelt olvasmányok voltak a gótikus regények, különösen divatosak voltak a 18. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben. Ki kell azonban azonnal hangsúlyozni, hogy a műfaj elnevezésének értelmezése félreértésekre adott és ad még ma is okot. Ulrich Broich a modern irodalom alapfogalmai közé sorolja a gótikát azzal, hogy a gótikus regényt „angol rémregénynek” (englischer Schauerroman) minősíti. Jens Malte Fischer a fantasztikus irodalomról szólva kifejezi elképzelését, miszerint az angol gótikus regény a fantasztikus irodalom előfutára. Hasonló nézetet vall Maár Judit is a fantasztikus irodalom gyökereit vizsgálva. „A fantasztikus irodalom történetét áttekintő munkák általában a műfaj közvetlen előzményeként a frenetikus irodalmat vagy egy másik szokásos elnevezéssel, az angol gótikus regényt jelöli meg”, állapítja meg. Kiemeli, hogy a gótikus regény a triviális irodalom kategóriájába tartozott, célja a szórakoztatás volt, a német elnevezésnek megfelelően a gótikus regény olvasása rémületet váltott ki az olvasóban, a szerző épp e hatás elérése érdekében alkalmazott természetfeletti, fantasztikus elemeket. Maár Judit és mások a gótikus regény legelső képviselőjének Horace Walpole *Az otrantói kastély* 1764-ben megjelent regényét tekintik. Walpole valójában új műfajt teremtett, amelynek – Maár Judit szerint – lényege a melankólia, a szenvedélyek, a halál, a sötét, komor színek, természetfeletti jelek és jelenségek dominanciája (megelevenedő kép, vérkönyveket hullató szobor, jóslatok beteljesülése stb.). Ulrich Broich szerint az angol gótikus rémregény igen hamar a triviális irodalom szintjére süllyedt.

A posztmodern jelentkezésével párhuzamosan a gótikus regény újra felbukkan. Béneyi Tamás *Rejtélyes rend* (A krimi, a metafizika és a posztmodern)

című könyvében egyenesen a „gótikus regény művelésének látványos posztmodern feltámadásáról” szól, azzal, hogy „termékeny kritikai és elméleti (például feminista) diskurzus tárgyává vált a gótikus regény vagy a rémregény szöveg-hagyománya”. Értelmezésében a gótikus regény a nem-realista elbeszélő hagyomány része lehet, és gazdagíthatja a modern irodalmat.

A fentiek ismeretében érthető kíváncsisággal vehetjük kézbe Szalay Edina *A nő többször* (Neogótika és női identitás a mai észak-amerikai regényben) című könyvét. A szerzőnk könyvének bevezetőjében kiemeli, hogy az angol gótikus regény a „mai napig egyike a legvitatottabb irodalmi műfajoknak”, a hivatalos irodalomkritika elvetette. Leszögezi, hogy a gótikus regénynek tulajdonképpen két ága létezett: a férfi gótika és a női gótika, az utóbbit gótikus románcnak nevezi. Már könyvének bevezetőjében a szerzőnk egyértelműen közli vizsgálódásainak tárgyát: „Könyvem négy írónő regényeinek tükrében azt vizsgálja, hogyan befolyásolja a nő személyiségfejlődését, ha – közkedvelt gótikus románcok hatása alatt – énképét és interperszonális kapcsolatrendszerét ezek a népszerű regényminták alakítják.” A tárgyalat regények hős női életében egybefolyik a valós világ és a fikció, ahogyan Szalay Edina mondja: „életük minden mozzanatát a románcokban klisészerűen ismétlődő forgatókönyv szerint élik meg”. Így próbálnak valamilyenfajta harmóniára lelni érzelmi életükben, de e „kísérlet eleve bukásra ítélt, hiszen a szándékos vakság csupán a boldogság illúzióját teremtheti meg a regényfigura számára, a valós problémák megoldására viszont alkalmatlan az efféle életstratégia”. A tárgyalat művek szerzői gótikus formai eszközöket alkalmaznak, de, és ez merőben újszerű művekben, azokat „radikálisan újraértelmezik”. A gótikus regény egyes elemei fellelhetők a vizsgált regényekben, de mint a „gótikát idéző klisék”. Szalay Edina értelmezésében ezeket a kliséket az írónők új szimbolikus tartalommal töltik meg, és ezáltal érzékeltetik a „női személyiségformálás bonyolult folyamatának finomságát”.

A könyv első fejezete izgalmas gondolatokat tartalmaz a gótika és a kortárs nőirodalom kapcsolatrendszeréről. Több írónő fordul ezen írásmódhoz még most is, de igyekszik felújítani, bebizonyítani: „a gótika több kliségyűjteménynél”. Fennáll a törekvés, hogy ily módon a gótikát visszahozzák a magas irodalomba. Vagy ahogyan Szalay Edina leszögezi: „A meggyőződés, hogy a gótika különlegesen alkalmasnak tűnik a női lét specifikus problémáinak és félelmeinek érzékeltetésére, mindenütt jelen van a kortárs női gótikában.” Könyvének ezen szakaszában is a szerzőnk utal a férfi és a női gótika közötti egyes különbségekre. A modern gótika elsősorban a női lélek rejtjelmeit kutatja, követni igyekszik annak fejlődését.

A négy tárgyalat észak-amerikai írónő és műveik a következők: Alice Munroe: *Lives of Girls and Women*, Margaret Atwood: *Lady Oracle*, Gail Godwin:

Violet Clay és Joy Williams: *Breaking&Entering*. Ezeket a műveket magyarra még nem fordították le. A kanadai Margaret Atwood egyes alkotásai már olvashatók magyarul, míg Abádi Nagy Zoltán *Mai amerikai regénykalauz* (1970–1990) című könyvében Gail Godwint mutatja be azzal, hogy az 1978-ban megjelent Violet Clay művészregény. Tehát nemzetközileg kevésbé ismert alkotókról és alkotásokról van szó, Szalay Edina nem magas esztétikai értékeik miatt vizsgálja őket, hanem egy irodalmi jelenség jellegzetes megnyilvánulásaként. Könyvének központjában az említett négy regény rendkívül mély és a téma minden aspektusaira kiterjedő vizsgáló elemzése áll. A gótikus klisék felbukkanása és értelmezése regényenként változik, hiszen mindegyik írónő a maga módján tölti meg őket új tartalommal. A négy regény mély elemzését követően a gótikus három elemének (fantázia, heteroszexualitás és episztemológia) és a női személyiségfejlődésnek a kapcsolatát igyekszik összegezve bemutatni a szerzőnő. Úgy találja, hogy a négy regény főszereplője „gondban van énképével”, mivel „túl erősen támaszkodnak a gótikus románcok kínálta sztereotip szerepekre”. Egyszerűen nincs számukra „pozitív szerepmenta”. A heteroszexuális románé női személyiségformáló szerepéről szólva Szalay Edina a hősök férfikapcsolatait vizsgálja, míg a következő fejezet témája a gótikus eszköztár használatának vizsgálata. A könyv záró fejezete igyekszik összegezni a kutatások eredményeit. Ebből a fejezetből érdemes két mondatot idézni, mert kiválóan és koncentráltan tartalmazzák Szalay Edina legfontosabb észrevételeit: „A jelen munkában taglalt négy regény főszereplőnő a gótika igézetében élnek, és csak hosszú, küzdelmes bolyongás után képesek beismerni, mennyire elégedetlenek a műfaj által erőltetett korlátozó személyiségablakkal . . . A mi szerzőink azonban azt hangsúlyozzák, hogy a gótikus regényekben felbukkanó félelmek jelentős része meglepően hasonlít azokra a fenyegető veszedelmekre és inzultusokra, amelyekkel a nők saját életükben kénytelenek szembenézni. A női gótika is értelmezhető a nők félelmeit művésztette szublimáló eszközként.” A négy mű végső tanulságát a szerzőnő abban látja, hogy a nők csak saját erejükből szabadulhatnak meg attól, hogy (Tennantot idézve) „magukat áldozatnak tekintsék”.

Szalay Edina könyve a konkrét elemzéseken és megállapításokon túl műfajelméleti kérdésekkel is foglalkozik. Már maga a női gótika meghatározása elgondolkoztató, és többféle értelmezésre ad okot. Mint említettük, a szerzőnő kétfajta gótikát, mint írásmódot, különböztet meg: a férfi gótikát és a női gótikát. A női gótikát viszont két alfajra osztja: a gótikus románcra és a feminista gótikára. Az előbbi populáris irodalom, az utóbbi pedig harcos, mondhatni lázadó jellegű. Mivel a gótikus románc bizonyos klisék elfogadásában látja a nő társadalmi szerepét, a feminista (harcos) gótika pedig elveti azokat, a női gótikának ez a két alfaja tulajdonképpen ellentétes. Az a benyo-

másom, hogy a tárgyalt négy regény főhősnőire az a legjellemzőbb, hogy a fenti két női gótikus regény között helyezkednek el, azaz nagyjából tudatosan követni akarják a gótikus románc által hirdetett társadalommal, családdal, szerelemmel kapcsolatos nézeteket, de rájönnek, hogy ez a klisészerep betöltése identitásuk elfojtásához, énjük elsorvadásához vezet. Mondhatjuk talán azt is, hogy a regényekben a hősnők utat járnak be: alázatos nőkből lázadó nőkké válnak, azzal, hogy lázadásuk kimenetele nyitott kérdés marad. Egyébként Szalay Edina szerint Ellen Moers volt az első, aki a „női gótika” kifejezést használta 1976-ban. „Azóta a feminista kritikusok körében elterjedt álláspont, hogy a gótikus irodalom férfiváltozata mellett létezik egy másik, női változat is.” Ki kell emelni, hogy ez a nézet korántsem teljes mértékben elfogadott. Drasztikusan leegyszerűsítve Szalay Edina szerint a női gótika, vagy ahogyan mondja: a női formula, tipikus cselekménymintája a következő: „Magányos, fiatal, ártatlan lány, családi háttere zavaros és fájdalmas, beleszeret egy vonzó, ám gonosz fiúba, nem találhatnak békét, elszigetelődnek a külvilágtól és egymástól . . . a hősnő, bár hosszú ideig képtelen cselekedni, végül úgy dönt, hogy megszabadul a destruktív kapcsolattól.” Egy másik helyen a szerző nő újra kiemeli, hogy „különbséget kell tenni a populáris gótika (avagy a gótikus románc) és a harciasan feminista gótikus regény között. Az első ignorálja a nők mindennapi életében előforduló problémákat, az utóbbi hangsúlyozza őket”, vagy ahogyan Mary Wollstonecraftot idézi: a feminista gótika „tudatosan feltárja azokat a konfliktusokat, amelyeket a populáris gótika használ ugyan, de mégis megtart a tudat alatti szintjén”.

Ezzel egy újabb jelenség előtt találjuk magunkat: a triviális irodalom és a magas irodalom egybemosódásának lehetünk tanúi. Szalay Edina véleménye szerint a négy tárgyalt író nő tudatosan vette át a triviális irodalom kelléktárának egyes elemeit (hogy aztán revidéálják őket), mert tudatában vannak a románcok olvasottságának. A könyv következő, egyik legfontosabb megállapítása vonatkoztatható más esetekre is, amikor a művészt alkotó él a triviális irodalom eszközeivel: „A mai gótikus regényt, mint a populáris kultúrának piaci termékét az irodalomkritika félredobhatja, de a gótika esztétikája (témáiban, szimbolikájában, szenzibilitásában) művészi eszközök egész sorát kínálja fel, és a kritikusnak is adekvát vezérfonalként szolgálhat számos mai regény megértéséhez”. De nemcsak a két női gótikus írásmód egybemosódásának lehetünk tanúi e regényekről szólva, hanem azok bizonyítékul szolgálhatnak a legkülönbözőbb egyéb írásmódok, azaz regényfajták, keveredésének. Ezt maga Szalay Edina is felismeri, amikor azt mondja, hogy „nem könnyű feladat eldönteni a négy elemzett regény műfaját: fejlődésregény, művészsregény, keresés-regény, gótikus regény”. A négy regény tehát több műfajú szöveg. Ettől a műfaji tarkaságtól függetlenül azonban van bennük számos közös

vonás: nők írták, nőkről szólnak, nőknek íródtak. Mondhatnánk talán, hogy a gótika ezen változata a nőirodalom egy változata? Az is, de attól jóval több. Szalay Edina alapos, minden kis részletre kiterjedő vizsgálatai bebizonyították, hogy e regények modern alkotások, és mindkét nem olvasóihoz szólnak, egyediek, mert egyéni módon használják fel a triviális irodalom eszköztárát, emelik magas esztétikai szintre, és merészen keverik a regény ismert válfajait. Épp ezért könyve nemcsak a neogótika megismeréséhez nyújt útmutatást, hanem általában a modern frászmódok tanulmányozásához is.